

Al-Forobiy Va Ibn Sino Sharq Musiqiy Ta'limotida "Iyqoot" Usullari Nazariyasi Asoslarining Zamonaviy Tasnifi

To'xtasin Ibodovich Rajabov, PhD

Buxoro davlat universiteti San'atshunoslik fakulteti Musiqa ijrochiligi va madaniyat kafedrası
dotsenti, p.f.f.d.

Bexruz Hamidovich Boltaev

Musiqa ijrochiligi va madaniyat kafedrası oqituvchisi

Respublikamizda ta'lim-tarbiya ishlari mazmunini ilmiy asosda shakllantirish jahonning ilg'or mamlakatlarida keng qo'llanilayotgan yangi texnologik jarayonlarni o'zlashtirish bilan bir qatorda xalqimizning tarixiy an'analari, ma'naviy va madaniy merosidan oqilona foydalanish ko'lami, sifatiga hamda samaradorligiga ko'p jihatdan bog'liqdir.

Mustaqilligimizning dastlabki yillaridan ta'limni milliy asoslarda qayta qurish, ta'lim mazmunida milliy qadriyatlarga etakchi e'tibor qaratish, jumladan, musiqa ta'limida yoshlarni birinchi galda xalq musiqa merosini o'rganishlariga alohida e'tibor berildi. SHuning uchun ham milliy musiqa ta'limining bosh maqsad va vazifalariga mos ravishda umumta'lim maktablarining boshlang'ich sinflaridan boshlab o'quvchilarda xalq musiqa merosiga qiziqish, havas, uni o'rganish, kuylashga ishtiyoq o'rgatish bugungi kunda ham ta'lim tizimi oldidagi eng muhim vazifalardan bo'lib qolmoqda.

Xalqimiz tarixining buyukligi, avvalo, mahnaviyati va ma'rifatining yuksakligi bilan belgilanadi. Al-Xorazmiy, Al-Beruniy, Abu Nasr Farobiy, Ahmad al Farg'oniy, Abu Ali ibn Sino, Imom al Buxoriy, Mirzo Ulug'bek kabi buyuk ajdodlarimiz insoniyat taraqqiyotiga, xususan, mahnaviyat va mahrifatning yuksalishiga ulkan xissa qo'shganlar.

O'rta asrlar Markaziy Osiyo xalqlari falsafiy fikrining rivojlanishda, ayniqsa, Abu Nasr Ibn Muhammad al-Forobiy (870-950) faxrli o'rin tutadi. U Sirdaryo bo'yidagi Forob qishlog'ida tug'iladi va dastlabki bilimni SHosh, Samarqand va Buxoroda oladi. So'ngra Forobiy o'z bilimni davom ettirish uchun Bag'dodga boradi. Natijada, u o'z davrining yirik olimi va buyuk faylasufi bo'lib yetishadi. Forobiy Bag'dodda yashab ijod qiladi, umrning so'nggi yillarini Xalab va Damashqda o'tkazib, shu yerda vafot etadi.

Forobiy o'z davridayoq buyuk faylasuf, SHarq mutafakkirlari orasida Aristoteldan keyingi «Ikkinchi muallim» degan nomga sazovor bo'lgan qarashlari bizning mustaqillik sharoitimizda ham muhim ahamiyatga ega.

Nihoyat, IX-XII asrlar musulmon SHarqi, xususan Markaziy Osiyo xalqlari tabiiy-ilmiy va ijtimoiy-falsafiy fikrlarining rivojiga o'zining buyuk hissasini qo'shgan qomusiy olimlardan yana biri, jahon tibbiyotining nazariya va amaliya asoschisi va shahanshoxi Hazrati fit-tib Abu Ali Husayn Ibn Abdulloh Ibn Sino (Avitsena, Medhoi –Sino, Medisino, Meditsina), (980-1037) ¹dir.

¹ Saidiy S.B. Markaziy Osiyo Madaniyatida urma zarbli cholg'ular (o'zbek va tojik musiqa an'analari misolida), "Musiqa" nashriyoti. -/Toshkent-2005 yil. SITI-arxiv 2008 yil.

Abu Ali Ibn Sino Buxoro yaqinidagi Afshona qishlog'ida tug'ilib, so'ng Buxoroda o'qib ulg'ayadi. Ibn Sino o'z davrining barcha ilg'or tahlimotlarini, xususan, qadimgi Hind, Yunon, Turon, nihoyat, O'rta asr arab, Uyg'onish davri Markaziy Osiyo ilmiy merosi bilan chuqur tanishadi, ularni o'z dunyoqarashida umumlashtiradi. U o'zidan oldin o'tgan SHarq olimlari, vatandoshlari: al-Xorazmiy, al-Kindiy, ar-Roziy, Forobiy asarlari bilan birga, yunon olimlari: Galen, Gippokrat, Yevklid, Arximed, Pifagor, Porfiriy, Platon, Aristotel asarlarini ham chuqur o'rganadi. Ayniqsa, Forobiyning asarlari uning falsafiy va ijtimoiy qarashlariga katta tahsir ko'rsatadi. Natijada, Abu Ali Ibn Sino tibbiyot, falsafa, qator tabiiy-ilmiy fanlar, ijtimoiy-gumanitar bilimlar, sohalarida, falsafiy mazmundagi badiiy adabiyot sohalarini bo'yicha ham ko'plab asarlar muallifi, mashhur qomusiy olim bo'lib yetishadi.

Ibn Sino o'zining bu asarlari bilan O'rta asr SHarqiy, xususan, Markaziy Osiyo xalqlari falsafiy, tabiiy-ilmiy, ijtimoiy-siyosiy va ahloqiy fikrlar tarixiga buyuk hissa qo'shadi. Natijada, u o'z davrida butun SHarqda «SHayx-ur-ra'is» («Jahon olimlari boshlig'i») ² degan nom oladi.

Qancha rivoyat va afsonalar tahrif qilinmasin, urf etilgan usullar aslida musiqa ilmini o'ziga yaqin tutgan ulamolar ijodiga mansubligi jiddiy qayd etiladi. Xususan, Abu Nasr Ibn Muhammad al-Forobiy va Abu Ali Husayn Ibn Abdulloh Ibn Sino tomonidan yaratilgan "12- asl usul tizimida", "iyqohot nazariyasi" keltirilgan. Al- Forobiy usullarida matematik yechimlarda naqrlar davrasi o'zga xos ikki, yahni Xafif va Saqiyl deb yuritilsa, Ibn Sinoda inson yuragi bilan hamohang usullar tabiiy sadolanishdan o'ri olgan bo'lib "Nuqtahoi jolibiy" deb yuritilgan.³ Bundan tashqari, badiiy ilmlar sohasida mukammal tarbiya topgan, she'riyat va musiqiy san'atlarga o'ta ishqiboz bo'lgan Ubaydulloxondan farqli ravishda Imomqulixon nafis san'atlarga uncha iltifotli bo'lmagan. SHul sababdan, allomai zamon Darvesh Ali CHangiy musiqa borasida ilmiy-nazariy qarashlar bilan bir qatorda bu fanning sharofati haqida hadis hikmatlar keltirish va zamondoshlar ongiga singib ketgan aqidalarga muvofiq rivoyat hamda afsonalarga tayanib fikr yuritishga majbur edi.

Buxoro va umuman, Zarafshon vodiysi an'anaalarida qo'llaniladigan usullar genezisi va tarixiy evolyutsiyasini o'rganishda musiqiy risolalar va boshqa qadim qo'lyozma manbalarda keltirilgan mahlumotlar beqiyos ahamiyat kasb etadi. Bu o'rinda «oliy uslub» deb atalmish Forobiy tahlimotidagi mumtoz usul shakllarini ⁴. Sanhatshunoslik fanlari doktori, professor Abdumannon Nazarovda «Al-Forobiy va Ibn Sino usul tahlimotlari». Iyqohot nazariyasi o'tmishdan zamonaviylikka tarjima qilingan. Ammo ushbu olim ularni usul misolida nimaga ishora ekanligini va ularda qanday yechilganini anglab bilmagan bo'lsa ham zero, tadqiqotning yechimiga yo'l ochib berdi. «Oliy uslub» - deb atalmish bu masalada Al-Forobiy va Ibn Sino qo'llagan obg'ektlari Sug'diyona davridan tortib, ushbu davrgacha bo'lgan Markaziy Osiyo va Yaqin SHarq davlatlari misolida yechilganining anglab bilgan holda XIX asrgacha Buxoro va SHarq hududlarigacha tegishli an'anaalarida keng qo'llanilgan usullar bilan qiyosiy o'rganildi va maqsadga erishildi:

1. Ramal yoki saqilur-ramal. Ikki davr juft vusto azminalardan iborat. Bu usulni Buxoro amirligining Mirshab-daff usuliga yaqinligi mavjud. [Ogohlantiruvchi, shaxdam harakatli. Forobiyning 12 asl usuli [negizga asoslangan iyqoh] ana shundan iborat. A.Erlanje asllarni kuy ohang tizimlariga ham xos bo'lgan har tomonlama bir qonuniyat sifatida idrok etadi.⁵ Forobiy usullar targ'ibotida, ilmiy jihatdan chuqur sharq usullari hamda kuy ohanglarida yangi nazariy

² O'sha asar 61 bet

³ Abu Ali ibn Sino "Ash Shifo" № 96 (O'zb.FA.arxiv)

⁴ Назаров А.Ф. Мумтоз ийкоъ назарияси. Санъатшунослик фанлари доктори илмий даражасига даъвогар диссертацияси.- Тошкент.- 1996.67-68s.

⁵ Улмасов Ф.А. О пространственной организации таджикской и узбекской монодии в аспекте взаимодействия неизменности и изменчивости. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата искусствоведования.- Ташкент.- 1986.

iyqohlarni tasnif etgan bo'lsa, Ibn Sino ayrim usullarning ruhiy holatga tahsirini isbotlaydi. Albatta Forobiyda bu uslublar matematik yechimlar hosilasidan kelib chiqqan bo'lsa, Ibn Sino tadqiqotida insonning tabiiy harakati bilan bog'liq. Buni bugun tibbiyotdagi ritmiya va aritmiya, ayniqsa, aritmiya vazifalaridan biri sifatida uchratish mumkin.

Bu mumtoz ilmiy tilda "Mitral sistenoza" deb atalsa, bizda "bedananing sayrashi" tarzida, deb ataladi. Uning musiqiy nomlanishi «suvoriycha», yahni otning chopishi yoki sekin yurishi maromiga taqqoslanadi. 20 asr Rossiya tibbiyot olimi B.Bogolyubovning "Meditsina"- tibbiyotga bag'ishlanga qo'lyozmasida bunday deyilgan, - "Inson yuragi klapanlar zarbi ham mavjud ekan-da, va men buni hech kim yo'qligida, yarim kechasi maxsus zamonaviy apparatlar orqali zo'rg'a qiynalib topdim"⁶, - degan g'oyani olg'a surgan. Ammo, Ibn Sino undan 1000 yil oldin bu masalani yechimini topganligidan xabarsiz bo'lganligidan dalolat beradi.

Ibn Sino X-asrning birinchi choragida Hindistonga safar qilgan va u yerga Buxoro "Tanbur"i va "SHashmaqom" ning "Mushkulot",yani ijrochilik bo'limidan "Buzruk" maqomiga mansub "Tasnifi Buzruk" ijrochilik maqomini o'rgatib Hindularga tanburni sovg'a tarzida qoldirib ketganligi, Hindlar esa hozirgi kunga qadar ushbu maqomni chalib kelmoqdalar va ularda ham o'zlarining ajdodiy sanhatlari bo'lib qolganligiga shubha yo'q. Ammo, Hindlar bilan bo'lgan uchrashuvda ular "Bizga bu qadimgi Buxoro maqomini hazrat Ibn Sino o'rgatib qoldirganlar va bizga bitta Buxoroning "Tanburi Dilkash" cholg'usini ham ajdodlarimizga taqdim etganlar" deyichadi.

O'rta asr olimlari qalamiga mansub juda ko'p ilmiy adabiyotlar asliy va ko'chirma nusxa holida bizgacha yetib kelgan-ki, ularda qadimgi fan va madaniyatimizni o'rganishdagi roli, bu ko'rsatkichlarning tuzilish tarixi, uslubi va qo'llanishi haqidagi ma'lumotlar yetarlicha o'rganilmagan.

Adabiyotlar

1. Rajabov T. I. ticheskaya klassifikatsiya uzbekskoy detskoy narodnoy muzyki i igr //Nauka, obrazovanie i kultura. – 2020. – №. 3 (47).
2. Rajabov, Tuxtasin Ibodovich, and Uktam Rasulovich Ibodov. "Obespechenie natsionalnogo naslediya v obuchenii pesnyam buxarskogo detskogo folklor na urokax muzyki." *Vestnik nauki i obrazovaniya* 21-2 (99) (2020): 55-58.
3. Rajabov, T. I. (2021). O'kuvchi-yoshlarga o'zbek milliy musiqa folklori namunalari vositasida estetik tarbiya berish. *Science and Education*, 2(11), 1094-1103.
4. Rajabov, T. X. I., & Ibodov, O. R. (2021). O'zbek Xalq Musiqa Merosda O'quvchilarni Vatanparvalik Ruhida Tarbiyalash Vositasi. *Ijtimoiy Fanlarda Innovatsiya onlayn ilmiy jurnali*, 1(6), 139-145.
5. Boltayev Bexruz Hamidovich "Opisanie priyomy i metodiki predstaviteley istoricheskogo genezisa i etapov uzbekskogo muzikalnogo obucheniya" *Science and Education* 3(1) 806- bet 2022-yil 15- yanvar
6. Rajabov, T. I. (2020). ticheskaya klassifikatsiya uzbekskoy detskoy narodnoy muzyki i igr. *Nauka, obrazovanie i kultura*, (3 (47)).
7. Rajabov, Tuxtasin Ibodovich. "Pedagogicheskie vozmojnosti ispolzovaniya detskix folklornyx pesen v duxovno-nravstvennom vospitanii mladshix shkolnikov." *Vestnik nauki i obrazovaniya* 5-2 (83) (2020).

⁶ Боголюбов В.М. Ички касалликлар.- М.: Медицина, 1993.- 361 б.

8. Rajabov, Tuxtasin Ibodovich. "ticheskaya klassifikatsiya uzbekskoy detskoj narodnoj muzyki i igr." *Nauka, obrazovanie i kultura* 3 (47) (2020).
9. Rajabov, Tuxtasin Ibodovich. "USOVERSHENSTVOVANIE NAUCHNO-METODICHESKIX VOZMOJNOSTEY OBUCHENIYA BUXARSKIM DETSKIM FOLKLORNYM PESNYAM V SREDNEY OBIЦEOPRAZOVATELNOY SHKOLE." *Nauka, texnika i obrazovanie* 2-2 (77) (2021): 84-86.
10. Rajabov T. I. O'kuvchi-yoshlarga o'zbek milliy musiqa folklori namunalari vositasida estetik tarbiya berish //Science and Education. – 2021. – T. 2. – №. 11. – S. 1094-1103.
11. Rajabov T. I., Ibodov O. R. O'zbek Xalq Musiqa Merosda O'quvchilarni Vatanparvalik Ruhida Tarbiyalash Vositasi //Ijtimoiy Fanlarda Innovatsiya onlayn ilmiy jurnali. – 2021. – T. 1. – №. 6. – S. 139-145.
12. Rajabov T. I. ticheskaya klassifikatsiya uzbekskoy detskoj narodnoj muzyki i igr //Nauka, obrazovanie i kultura. – 2020. – №. 3 (47).
13. Rajabov, Tuxtasin Ibodovich, and Uktam Rasulovich Ibodov. "Obespechenie natsionalnogo naslediya v obuchenii pesnyam buxarskogo detskogo folklor na urokax muzyki." *Vestnik nauki i obrazovaniya* 21-2 (99) (2020): 55-58.
14. Rajabov, Tuxtasin Ibodovich, and Uktam Rasulovich Ibodov. "Obespechenie natsionalnogo naslediya v obuchenii pesnyam buxarskogo detskogo folklor na urokax muzyki." *Vestnik nauki i obrazovaniya* 21-2 (99) (2020): 55-58.
15. Rajabov, Tuxtasin Ibodovich. "Pedagogicheskie vozmojnosti ispolzovaniya detskih folklorных pesen v duxovno-nravstvennom vospitanii mladshix shkolnikov." *Vestnik nauki i obrazovaniya* 5-2 (83) (2020).
Rajabov, Tuxtasin Ibodovich. "Pedagogicheskie vozmojnosti ispolzovaniya detskih folklorных pesen v duxovno-nravstvennom vospitanii mladshix shkolnikov." *Vestnik nauki i obrazovaniya* 5-2 (83) (2020).
16. Rajabov T. I. Pedagogicheskie vozmojnosti ispolzovaniya detskih folklorных pesen v duxovno-nravstvennom vospitanii mladshix shkolnikov //Vestnik nauki i obrazovaniya. – 2020. – №. 5-2 (83).
17. Rajabov T. I. USOVERSHENSTVOVANIE NAUCHNO-METODICHESKIX VOZMOJNOSTEY OBUCHENIYA BUXARSKIM DETSKIM FOLKLORNYM PESNYAM V SREDNEY OBIЦEOPRAZOVATELNOY SHKOLE //Nauka, texnika i obrazovanie. – 2021. №. 2-2 (77). – S. 84-86
18. Rajabov T. I., Ibodov O. R. O'zbek Xalq Musiqa Merosda O'quvchilarni Vatanparvalik Ruhida Tarbiyalash Vositasi //Ijtimoiy Fanlarda Innovatsiya onlayn ilmiy jurnali. – 2021. – T. 1. – №. 6. S. 139-145.
19. Rajabov, To'xtasin Ibodovich. "O'kuvchi-yoshlarga o'zbek milliy musiqa folklori namunalari vositasida estetik tarbiya berish." *Science and Education* 2.11 (2021): 1094-1103.
20. Rajabov T. I., Oripov N. O. Teaching Folklore Songs Bukhara Children in Continuous Education as a Dolzarb Methodological Problem //EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION. – 2022. – T. 2. – №. 2. – S. 409-412.
21. Rajabov, Tokhtasin Ibodovich, and Mahliyo Feruzovna Rutamova. "The Formation of the Spiritual and Moral Qualities of Students through Folk Songs in Continuing Education is an Urgent Pedagogical Problem." *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION* 2.2 (2022):404-408.

22. Rajabov T. I. XAQ QO‘SHIQLARI ORQALI O‘QUVCHI-YOSHLARDA MILLIY TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISH OMILI //Barqarorlik va Etakchi Tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali. 2022.T. 2. – №. 1. – S. 364-368.
23. Radjabov, Toxtasin Ibodovich i Nigina Odilvna Oripov. «Obuchenie folklorным pesnyam buxarskix detey v sisteme nepreryvnogo obrazovaniya kak dolzarbskaya metodicheskaya problema». *EVROPEYSKIY JURNAL INNOVATSIY V NEFORMALNOM OBRAZOVANII* 2.2 (2022): 409-412.
24. Radjabov T.I. Rutamova M.F. (2022). Formirovanie duchovno-nravstvennykh kachestv uchashixsya cherez narodnye pesni v sisteme nepreryvnogo obrazovaniya yavlyaetsya aktualnoy pedagogicheskoy problemoy. *EVROPEYSKIY JURNAL INNOVATSIY V NEFORMALNOM OBRAZOVANII* ,
25. Radjabov, Toxtasin Ibodovich i Djaxongir Ixtiyorovich Radjabov. «Formirovanie duchovno-nravstvennykh kachestv uchashixsya cherez narodnye pesni – aktualnaya pedagogicheskaya problema». *EVROPEYSKIY JURNAL INNOVATSIY V NEFORMALNOM OBRAZOVANII* 2.1 (2022): 331-335.
26. Radjabov T.I. UZLUKSIZ TALIMDA FOLKLOR KO‘SHIKLARINI YJRO ETISHI O‘ZIGA XOS USLUBLARI //Nauchnyy progress. – 2021. – T. 1. – №. 5.
27. Radjabov T. Vospitatelnoe znachenie narodnykh pesen v nachalnykh klassax //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. – 2021. – T. 1. – №. 01. – S. 72-79.
28. Rajabov, T. I. (2022). XAQ QO‘SHIQLARI ORQALI O‘QUVCHI-YOSHLARDA MILLIY TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISH OMILI. *Barqarorlik va Etakchi Tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali* , 2 (1), 364-368.
29. Rajabov, T. I. (2021). O‘kuvchi-yoshlarga o‘zbek milliy musiqa folklori namunalari vositasida estetik tarbiya berish. *Science and Education*, 2(11), 1094-1103.
30. Rajabov T. I. ticheskaya klassifikatsiya uzbekskoy detskoy narodnoy muzyki i igr //Nauka, obrazovanie i kultura. – 2020. – №. 3 (47).
31. Rajabov, Tuxtasin Ibodovich. "ticheskaya klassifikatsiya uzbekskoy detskoy narodnoy muzyki i igr." *Nauka, obrazovanie i kultura* 3 (47) (2020).
32. Rajabov, D. Z., & Rajabov, T. I. (2018). Formirovanie i razvitie uzbekskoy narodnoy liriki. In *Mejdunarodnaya obrazovatel'naya deyatel'nost kak faktor razvitiya i sotrudnichestva vysshix uchebnykh zavedeniy v sovremennom polikulturnom mire* (pp. 207-212).
33. Rajabov T. I. USOVERSHENSTVOVANIE NAUCHNO-METODICHESKIX VOZMOJNOSTEY OBUCHENIYA BUXARSKIM DETSKIM FOLKLORНЫМ PESNYAM V SREDNEY OBIЦEOPRAZOVATELNOY SHKOLE //Nauka, texnika i obrazovanie. 2021. – №. 2-2 (77). S. 84-86.
34. Rajabov, To‘xtasin Ibodovich. "XAQ QO‘SHIQLARI ORQALI O‘QUVCHI-YOSHLARDA MILLIY TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISH OMILI." *Barqarorlik va Etakchi Tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali* 2.1 (2022): 364-368.